

Gelencsér Milán

Elmélkedés a tekintetek vonzásában – Németh János & Goya

Keresztury Dezső: Németh Jánosnak
(részlet)

„Ahogy a gyermek kréta, szín, vonal
játékával formálja látomását,
amit az ősz emlékezés sugall...”

Jelentéskeresés a hagyományban – Élet és halál

Szturnusz felfalja gyermekét – Francisco Goya festményén a mitikus alak, Szturnusz egy olyan ősz kolosszus képében jelenik meg, aki bár kinézetre emberszerű, teste mégis irreális arányokkal bír, tömörszerűen merev és megmozdulása mindenképpen problémásnak tűnik. Ez az ormóttan darab hús azonban őrjöng: odahelyezve és magára hagyva az üres térben görcsösen, indokolatlan és mostanra felesleges erővel ragaszkodik gyermeke (teremténye) puha csonkjához, aki valószínűleg korábban maga környékezte meg az óriást. Szturnusz nyitott szája tele, de ordít, és kifelé mered a képből, a nézőt nézi fenyegetően, azt, aki jelenlétével emlékezteti impotenciájára önnön teremtésének visszavonási kísérletében. A festészet autonómiájának megsértése a hang(osság) ilyen intenzív ábrázolásával botrány és katasztrófa – de hogyan léphet mégis működésbe? Ami Szturnusz hangszálait első ízben megpendíti, az a *tekintete*.

Nyomasztó, állandó lebegő veszélyre figyelmeztető tekintet, ami nem árulkodik kimerítően az okáról és emiatt megfejthetetlenül vonzóvá válik, nos, ugyanezzel a tekintettel hajol felénk Németh János *Élet és halál* (agyagmázás samott, 70×46 cm) képéről a központi ördög alak busó maszkra hasonlító arcával. Amit itt az üres, bemélyített tekintet (ellentétben az emberpár látványosan domború szemeivel) *mozgásba* hoz, az tulajdonképpen a figura teljes csontos váza. Ha Goya Szturnuszát neveztük meg, mint térben és időben mozdulatlanságra ítélt létezőt, Németh János Halálja – amint fantáziánkkal lendületbe hozzuk – csapágygolyós ízületeivel maga a tankönyvi gördülékenység. Keresztury Dezső Németh Jánosnak írott verséből idézve: „...a művészi alak, / mely mozdulatlanságából kiszárnyal”. Ennek a valószerűtlen mozgósíthatóságnak a lehetőségét előlegezi meg elegánsan és egyáltalán nem tolakodóan – az autonómia felfüggesztésével! – a figura *képkeretből kihajoló feje*. Azt érezhetjük, hogy feltartott karmaival bármikor a Goyánál látott pusztítást vihetné végbe. Mindjárt el is jutottunk oda, hogy az „élet” attribútumait (élénkség, mozgás, erő, stb.) az ördögnek tulajdoníthatjuk, és Szturnusznál vagyunk: a halált jelentő igazi létező, aki rámutat a nála egyébként is kisebb, egyszeri ember tehetetlenségére – a passzív, élettelen, nyugodt és ölelésükben összeforrt

Németh János:

Ördög
(a harkányfűrdői
domborműről)
1970

Férfi és Nő archetipikus alakja, akárcsak a rájuk érthetően hasonlító *Ádám és Éva* fedőmázos kerámia statikus címszereplői, szemben a *Paradicsom butélia* tekerőző kígyójával. Ádám és Éva, akik később a *Meditáció*n már pásztor és asszonyaként jelennek meg. Mert lehet, hogy az anyagot tekintve az

ördög szemei vannak korongszerűen kilyukasztva, mégis ez sejtet lelkivilágot (de legalábbis valamit ott benne) és nem az emberek valóban semmitmondó, *üresen* gömbölyödő tekintete, mintha fricskászerűen agyagból munkált gölemdíszletek lennének a Halál csontos ágyéka alá terelve.

Itt érdemes megemlíteni *A harkányi dombormű ördög alakját*, az egyik talán legijesztőbb ördögét Németh Jánosnak, ezt a falképet kinőtt, teljes alakot öltött, egy méteres karmos, patás szörnyeteget. Ijesztő, hogy ilyen anatómiával, szinte pusztán mértani testekből állva mégis *létezik*, ijesztő, hogy micsoda törzsi gyökereket érzünk mögötte, a sámáni arc mögött, ijesztő a pulzáló, ősi gonoszsága. Ijesztő, hogy következetesnek látjuk az ábrázolását az *Élet és halál* figurájával.

Hogy folytassuk továbbra is kizárólag az *Élet és halál* dimenzióinak felfejtését, rakjuk egy rövid időre félre az antik mitológia korai alakját és vonalvezetőnek – ha már korábban idecitáltuk, de éppen hogy csak érintettük – tegyük meg a keresztény hagyományt és annak egy korai alakját, Lucifert. Lucifer, mint az első közötti teremtett (ha ugye nem „mindöröktől fogva él”) közeli és kedves kapcsolatban állt Istennel – így lesz egyre tisztább és értelmezhetőbb az a hatalmas, már-már groteszk *köldök*, ami középen, és így pozíciójából adódóan kiemelt helyen tátong. Németh Jánosnál láttunk már kis, kupicaszerű köldököt (*Az uszoda frízén* például) és formás gombra hasonlított is (*Neptun-figura, Gondolkodó, Fekvő akt*), de az *Élet és halál*, úgy gondolom, egészen más probléma elé állítja a befogadót. Most nem csak esztétikai funkcióval bíró plusz, nem kizárólag a rémisztőség árnyalásának, a túlvilági idegenség ábrázolásának eszköze, mint mondjuk a rongyos denevér/angyalszárnyak, hanem az ominózus figura *lényegéhez*, eredetéhez tartozó jegy. Egy sarkaiból kiforgatott *memento mori*, folyton duzzadó, emlékeztető, tátongó úr. A köldökzsinór, a bensőségességet garantáló összekötő csatorna nyomtalanul kirántva. Talán innen az a hipnotizáló tudás, ami az arcáról sugárzik, mert elvitathatatlanul érezzük, hogy bár kényszerűen, de ez a lény tud (tudása van), tudja, mit formált köré a művész és hogy ő zsigereiben az alatta könyöklő, esetlenül (ártatlanul) erotikus, telt idomú pár *negatívja* csupán, és ezért néz úgy, ahogy. A teremtés megkísértéséről beszélhetünk és ugyanakkor kivonulásról megadó kézfeltartással, ha fenntartjuk, hogy a kettő nem esik esetleg egybe. A sartré-i szabadságra ítéltetésében az embernek felkínálták saját világának megdöntését, s többé már nem a halál ijesztő, hanem az élet lett szorongató.

Krisztus-ábrázolások – Meditáció és A Megfeszített

A megértésre kiválasztott újabb művekhez az eddig járt útról való kényelmes letéréshez eligazodási pontnak szúrjuk le ismét ezt a már bejáratott karót, Goya *Szaturuszát*. Így először kísérletet teszünk arra, hogy a *Meditáció* (agyagmázás samott, 74x49 cm) és *A Megfeszített*¹ (agyagmázás samott, 67 cm) főalakjait együtt elemezzük, mintha már a szerzői intenció is az egymás mellé rendelés lett volna (természetesen ez nem igaz), hogy kiderüljön, mennyiben árnyalják egymást. Később pedig szétszedve a szálakat, amiket korábban önkényesen kíváncsiságból összesodortunk, szó lesz a két műről külön-külön is.

Messziről indulva, szintén kíváncsi keresgélésből kreáljunk egy problémát – ugyanazon esemény belső pontjait látjuk-e, egy széles, mindkét oldalról nyitott spektrumon: Krisztus nem régóta, de már (*Meditáció*), és még, de nem sokáig (*A Megfeszített*) a kereszten? Kell-e tudnunk, hogy nem az érme két oldalát nézzük, ugyanazt a pillanatot újragondolva, esetleg egymással külső-belső viszonyba állítva (az egyén meghasonulása önmagával, belső viszály kivetülése – *Élet és halál*)? Vajon a *Meditáció* – vulgárisan fogalmazva – egy semleges életkép szemben *A Megfeszített* Golgota-esemény *éli éli* pillanatával, és időben megelőzi azt? Sőt: ki az, akit nekünk ezen az alkotáson a meditáló szerepébe kell helyezni? Ha Jézus Krisztust, az már csak önisméltés: ott leszünk, ahonnan éppen

¹ A Keresztury Dezső VMK „Németh János 80” Kossuth-díjat ünneplő, jubileumi kiállításának plakátján is látható.

Németh János:
Meditáció,
1986

szegekről lógó csengők mutatnak rá. Ezek a csengők három egyformán lehetetlennek tetsző szcenárióban tudnának megszólalni: egy a materiából fakadó nyilvánvaló abszurdításban (a műalkotás világán kívüli szél meglóbálja őket), egy mesésben (tudniillik mocorogni kezd a krisztusi tenyér), vagy pedig egy olyanban, amit úgy olvashatunk, mint az egyszerű ember körül leheletnyi távolságra beígért változás (a „közel, mégis oly távol” tipikus esete), aminek nem kell kizárólagosan szakrálisnak lennie. Messziről a karácsonyi csengőszó tradíciója is megidéződik.

A *Meditációnak* és az *Élet és halálnak* van egy közös „őse” tizenhárom évvel korábról, ami Németh János *Gyökerek* című albumában úgy van feltüntetve, mint *Krisztus a Göcsej térfalról*. A kereszt és a figura ábrázolása szinte ugyanolyan, de egy-egy csengőpár lóg mind a két oldalon, a Krisztus-alak jobbra tekint és az arcának megformálása hasonlít az *Élet és halál* ördögének arcához. Ugyanakkor finoman, de felsejlik egy klasszikus Zeusz-fej is ezen a görögös Krisztuson és a testének a megmunkáltsága is sokkal tömörszerűbb – ismét ott vagyunk, ahol az antik és keresztény hagyományok összeérnek. Erre az átjárhatóságra példának felmutatható még a (csoda)*Szarvas* és a *Szent Mihály*

az előbb elkalandoztunk, egy eseménysort próbálnánk rekonstruálni. A címválasztás ez esetben különös, de egy ilyen kultúrtörténetileg súlyos alak jelenlétében a rá való asszociáció adná magát. A belátó, s belátásból fakadóan rezignált (halk visszacsatolás a Goya-kép áldozatához) központi figura, Krisztus: *meditál*.

De nézzük úgy ezt a képet – az eredeti alkotói szándék szerint –, hogy félre tesszünk minden történetiséget *A Megfeszítettel*. Emeljük ki a modern, népies pásztort és a hozzá tartozó nólakot az egész hagyományt közelebb hozni és univerzálalni kívánó státuszából, állítsunk a fókuszon és tegyük meg *őket* főszereplőnek. Hirtelen minden kapcsolatot megszüntettünk és a korábbi kérdéseket teljesen költőivé tettük. Száznolcvan fokos díszletezés váltás: az útszélien vagyunk két megpihenő (meditáló) emberrel egy Krisztus-kereszt alatt. Szépen megkomponált, szimmetrikus falkép. A gyanúkat igazoló bizonyíték ugyanakkor bizonyíték az alkotói nagyszerűsége is. Németh János egyszerűen azzal, hogy *hova helyezi el a szegeket* a kompozícióban, teljesen más történetet tud szinte ugyanabból az alapanyagból fabrikálni. A klasszikus, berögzült kép, ami számtalanszor villan fel a perifériákon egy-egy út alatt: Krisztus enyhén megdőlt fejjel, *tenyere* átütve, a kereszten felül egy kis összekötő ív. Van egy szomorú statikussága ennek a képnek; betokosodás egy határhelyzetbe, amire a keresztfába vert

arkangyal sárkányának (ördögének) pózbeli könnyű rímeltethetősége. A zalaszentmihályi emlékmű Szent Mihály – a teljes kompozíció igen látványos, 100×300 cm nagyságú – olyan, mintha Goya *Caprichos*-sorozatából csípte volna ki Németh János. A háttér „hiánya” azt az érzetet kelti, hogy a figura teljesen egymagában áll, néhány kavargó, látomásos csillagalakzat került csak elhelyezésre a feje fölé. Maszkulin hős harci pózban, kezében jelképével, a karddal; mégis, ehhez a pózhoz egy majdnem kifejezéstelen, ugyanakkor éteri, megigéző arc társul. Egészen más szemekkel tekint ki a képből az arkangyal, mint amelyet a *Pihenő férfinél*, *Assisi Szent Ferencnél* vagy akár *Szent Kristófnál* láthatunk. Párja leginkább *A Megfeszített* Jézus Krisztusa lehet.

A *Megfeszített* már a címével elhelyezi a művet egy markáns kulturális-irodalmi hagyományban, a krisztusi konnotációval töltött szót ráadásul a művész kapitális kezdőbetűvel személynévvé emeli.

Egy olyan szubjektív megközelítés artikulálódik, ami eltorzítja a valóságot, mintha az extatikus állapotba került Jézus belső rezdülései vetülnének kifelé. Krisztus már-már kinövi keresztjét (a szegek a csukló felett), az agancsszerű töviskoszorú a homloka körül hatalmas, egyre nagyobb teher. Szűk neki a keret és a figura maga nagyon plasztikusan ábrázolt, tényleg megkapóan uralja a teret. A tekintetében és a lebiggyesztett ajkakban van valami olyan többlet, ami rokonságot felételez az *Élet és halállal* – ilyen fájdalmas felismerés hagyná ott a nyomát azokon, akik ennyire közel kerültek teremtőjükhöz?

Németh János:
A megfeszített,
1993

Érintőlegesen a népiességről

Ne hagyjuk, hogy megtéveessenek a legtöbbször egyszerű, szimplán magyarázó címek. Mert bár tényleg mindent annak vehetünk, ami, és nincs semmi szükség költői misztifikációra vagy terelésre a címadásban – hadd érvényesítse a mű önmagát –, azért ott húzódik az életmű mögött a gondosan szerkesztett egyszerűség, egyfajta Petőfi-s varázs.

Úgy érzem, hogy Németh János mindig-támadhatatlan *népiességét* az egyenlőségjel másik oldalára helyezni a *derűvel*, nagyban leszűkítené mindenki játékterét, és az értelmezési tartomány egy korán levart mátrixához vezetne csak bennünket. Olyan közel hozzuk ezzel ugyanis magunkhoz, hogy mindent csak egy göcseji/zalai kulcslyukon keresztül látunk, és így éppen, hogy nem eléggé távolra. Mert azzal, hogy ennyire természetesnek és viccesnek veszünk mindent, amire a népiességről akaratlanul is asszociálunk, rengeteg díszet söprünk félre, mint nehezéket. Kategorikussá tesz ez a kulcslyuk: a parasztember élete van és a parasztember Krisztusa, a zalai dombság és az erdők állatvilága, de Némethnek túl szűk ez a rubrika. Elveszik az a kecses brutalitás, amire a derű maszkját aggattuk, az a Népiesség, aminek a gyújtópontján maga Dionüszosz ül mulatságot, s várja széttépetését.